

Harmath Artemisz
Két zsoltár, grádicok éneke I.

Az a belátás, amely a jelenkori irodalomtudomány líraértésének egyik alapvető tapasztalatából származik – miszerint a versbeli szubjektum nem egységes szerkezetű – nem csupán öncélú és nem csupán a posztmodern költészetre érvényes megfigyelés. Még kevésbé kritérium. A másodmodernségnek nevezhető paradigmaváltásnak egyik olyan markáns ismérvéről van inkább szó, amely – minthogy a korszakhatárok sohasem tisztán megrajzolhatóak – a megelőző korszak bizonyos korpuszait is értelmezni képes ebből az alapállásból. Akár elszigetelt, akár a majdan standardként kezelt szövegén elődeként értékelünk is egy korpuszt, összefüggést teremthet, mikor a lírai én konstrukciója történetének egyfajta fölvázolására törekszünk.

Egy nagyobb vállalkozás első lépéseként olyan szövegeket emelek ki a Weöres hagyatékából, amelyek érdekesek arra, hogy egy friss, a modernség utáni pillantást vessünk rájuk, mégpedig éppen e líradefiníciós problémát: a szövegén-struktúráját illetően. Aligha lehet érdektelen ugyanis a weöresi lírát olyan perspektívába állítani, amely elbizonytalanítja a mitikus-gnómikus beszélőt feltételező és ezekkel kiegészítő olvasatokat, és amely inkább a jelenkori lírai szövegek irányába tereli az értelmező tekintetet.¹ Jóllehet az irodalomtörténet éppen a versek antihumanisztikus, kollektív tudatot feltételező aspektusait illetően jutott közös nevezőre, a lírai én vizsgálatát az alábbiak értelmében mégsem tartom erőszakoltnak.²

---

¹ A mítoszi hosszúversek forrásaként a kínai buddhista filozófiát szokás megemlíteni, amely Kerényi Károly és Hamvas Béla közvetítésével jutott el Weöreshez. A versek ezzel a világnézettel való rokonságának mértékét és módját különbözőképpen ítéli meg az irodalomtörténet. Kenyeres Zoltánnak az a gondolata látszik kiemelkedni az idevágó tanulmányok közül, amelyek a mítoszok azon sajátosságára utal, amely az örök frissességre, a szinte állandó spontaneitásra vonatkozik, és amely a nyitott feldolgozás állapotaként hat. (Uő: *Tündérsíp*, Szépirodalmi, Bp. 1983. 135.) Míg a Weöres-recepció általában máig kitart amellett, hogy egy az individualitástól visszafelé forduló Orpheuszi költészetnél inadekvát törekvés az én-konstrukciók kutatása, s ki-ki a retorikai alakzatok, a logikai szerkezetek vagy a zeneiség módusai felé veszi az irányt, addig továbbra is megoldatlannak tűnik e nyelvi tér viszonyainak problematikája. Weöres – főként korai – költészete ugyanis nem számol le az énnel mint a hang forrásával. Még indokoltabb kitartani a szubjektivitás föltérképezése mellett, amennyiben azt, – különben a weöresi poétikával egybehangzóan – a hang versbeli „történetével” azonosítjuk. Az írásosság, legyen bármennyire orphikus, nem szabadulhat a tér-idő retorikusan jelen lévő sajátosságaitól, ellentéteitől. (Ezek az ellentétek sok esetben más logikai tengely mentén rendeződnek, mint a szövegben szemantikailag képződő explicit paradoxonok!) Nem mellőzhetjük tehát a beszédhelyzetet, a retorika és a hangnem ellentmondásosságainak tanulságait összevetni.

² Schein Gábor például, bár igyekszik kerülni a radikális megállapítások látszatát, kimondja, hogy Weöres célja „[...] olyan nyelvi tér létrehozása, ahol nem jelennek meg azok a tényezők, mint például a „lírai én” [...]” (Uő: *Weöres Sándor Élet-kép sorozat*, Elektra Kiadóház, 2001. 55.). Weöres Sándor doktori értekezése ugyan sosem számított az életmű kiemelkedő vonulatához, azonban olyan lényeges lírapoétikai ellentmondásokat hoz felszínre, amelyek rávilágítanak a lírai korpusz ellentmondásosságaira, egyenetlenségeire is. *A vers születése* egyfelől a költészet intenciófüggő genealógiájában érdekelt, másfelől a művészet kritériumait a befogadóban létrejövő „rezonanciához” köti. Míg organikus képekkel alátámasztva hangsúlyozza a szerző műve iránti felelősségét, amely a szép létrehozására irányul, addig semmilyen biztosítékot, támpontot nem jelöl ki a befogadóban születő rezonancia feltételeire vonatkozóan.

Weöres Sándor: Két zsoltár

1

Csillagok, csillagok

Tüzek és tűztartó edények,

Dalolók és dalok magatok!

Bennetek közös a tartály s tartalom,

Egy a működés s az eszköz hiánya,

Csillagok, csillagok!

Magamat magamból kiüríteném,

Magamat magamból kiüríteném,

Tánc volnék, mely önmagát lejti!

Én is égni akarok, mint ti,

Én is mozdulatlan akarok táncolni,

Csillagok, csillagok!

Lényeges ellentmondásra mutat rá a nyilatkozatokban feltűnően sokszor előforduló mentegetőzés amiatt, hogy a szöveg más szövegek hatására, ihletésére jön létre: „Némelyik olvasómnak tán kiábrándító, ha megvallom, hogy majdnem minden versemet több-kevesebb irodalmi hatás érlelte [...] de vajon a hatás hiba-e minden esetben?”. Míg Weöres egész tanulmányában a szubjektív élményeket, személyes szokásokat, a szerző (Weöres Sándor) költői individualitását használja legitimáló érvrendszerként, addig a mentegetőzések hangja a „háttérbe” utalja a nyelvben alapvetően benne rejlő működésmódok megtapasztalásának tudását. Néhány kiragadott példa: „Nem igyekszem megörökíteni személyem, életem, érzelmeim, gondolataim.”; „Nem magamnak, hanem másoknak írok...” (Magyar Műhely 1964 7-8. sz. 22-23.) Mindeközben pedig az „értelemre merőlegesen” hatóbefogadás, a nyelvből következő, a szándéktól eloldott megértés működésmódjaira hívja fel a figyelmet. Egyfelől a kínai költészet hangzósságának az életműbe integrálása által, másfelől a nyelv költői természetének tematikus feltárása által. „ajánlom a falaknak, úgy írtam, ahogy jólesett.”

Nem céлом a jelen horizont tanulságait számon kérni egy korábbi diskurzuson. Inkább egy olyan költői dilemmára szeretném felhívni a figyelmet, amely magában foglalta egy termékeny kérdezőhorizont felé való elmozdulás lehetőségét (az „értelemre merőleges megértés”, a lírában rejlő retorikai adottságok, a lírát érintő recepcióesztétikai tanulságok), ám továbbgondolásának lehetőségeit – innen úgy tűnik – gátolta az akkori kortárs horizont (irodalompolitika, költészetelméleti paradigmák) hosszú időre elrekesztve a weöresi nyelv sajátosságának, újdonságának mibenlétére utaló kérdéseket.

A de Man-i retorikai hozzáférés annál inkább segíti az újraértelmezést, mivel a Weöres-féle énkonstrukciók akár tudatosságot, akár tudatos ellenszegülést hirdessenek is számolnak a költői énben eleve benne rejlő távolságokkal: „[...] magamból nem térhetek vissza soha.” (Rongyszőnyeg 44.); „Kereplőként üződ körbe magad” (III.szimfónia); „Még most sem szoktam meg egészen / hogy torkom van, gyomrom, belem [...] hogy csak a részek kavarnak / és rajtuk túl nem juthatok”. Éppen a deklarált egységet játssza ki az a nyelv, amely minden tematikus szándék ellenére kicsúszik az onnipotens identitású hang uralma alól: [...] Oly mindegy most, hogy élek-e, / Hogy én vagyok-e én. // Most egy a telt edény s a bor, / A dal s a megdalolt. / Tükör és tükrözött vagyok, / Mint fönn a telehold.

Továbbá mind a dekonstruktív retorikaelmélet, mind a tárgyalt életmű a lírai költészetet mint sajátosságos, az értelmezés egyedi módozatait feltételező és előhívó nyelvi immanenciát észleli. Szorosan illesztve e témához a hangzósság effektusainak antropológiai, illetve recepció vonatkozásait.

Ki letisztítottad sorsod pereméről
 a homályos, soha el nem készülő dolgokat,
 Ragadd meg
 amit a mag kínál, veled egygé ötvözve
 semmi előtt ki nem táruló önmagát.

Benne a vibrálás
 mozdulatlan és sugárzása nem
 irányul bizony
 sehonnan sehova, mindent átszó, mindenhez
 egyenlőn közel, végtelenszer közelebb, mint te
 önmagadhoz.

Körülményen kívüli láng,
 résztelenül ütemeződő láng!
 az ő keletkezetlen
 mivoltában foglaltatik a nem-alvó!
 a morzsolódó hegyek csak körötte dadognak!

A *Két Zsoltár* két egymásba fordítható lírai költemény, amelyek ugyan azt a témát inszcenírozzák, poétika-retorikai értelemben más- és másképpen. A két változat közötti eltérések szoros olvasása egy ilyesfajta ikerkölteményben teheti igazán plasztikussá a Weöres-líra általánosságban is jellemző „szóródását”: a költemények retorikai szituáltsága közötti nagyfokú polarizáltságot. A nyelvhasználat különbségeit kidomboríthatja, ha végigkövetjük egy szoros olvasás folyamatát. Ezért egyelőre szándékosan kerülöm az összehasonlító elemzésre jellemző párhuzamok fölállítását; a két szöveget eredeti sorrendjében engedem hatni. Tehát a verspár első tagját önmagában olvasom, s csak utóbb vetem össze a második zsoltárral.

A *Két zsoltár* első tagjának lineáris olvasása során problematikus, az egész befogadást érintő eldönthetlenséggel találkozunk. Kiinduló feltevéseink ugyanis: valaki beszél valakihez, nem igazolódnak egyértelműen.³ Az olvasás során a vers „alanyisága” mint

³ A valaki valakihez beszél egyszerű vershelyzete alatt értsük akár a Paul de Man-i alaphelyzetet, a vers további elágazásokat iktat az én-konstrukcióba. Vagyis az az alapeset bonyolódik tovább, hogy egy hanggal találkozunk, amelynek arcot kölcsönzünk, és rajta keresztül viszonyulunk a Ding-hez, avagy más alanyokhoz, azaz minden a versben szereplő tárgyiassághoz.

értelem-előállító konstrukció nem működik hibátlanul. Az első zsoltár értelmezésekor ennek az olvasási tapasztalatnak a nyomait érdemes végigkövetni.

A szöveg valamennyi mondatának szerkezete első befogadásra két különböző alanyra épül. Egyikük a megszólított „csillagok”, másikuk maga a megszólító.

„Csillagok, csillagok
Tüzek és tűztartó edények,
Dalolók és dalok magatok!”

A megszólító-megszólított látszólag egyszerű szemantikai alaphelyzete azonban az alanyiség mentén szerteágazik, és a költői nyelv természetéből adódóan szükségszerűen következetlenné válik, illetve lépten-nyomon ellentmondásokba ütközik. A megszólítóval kapcsolatban máris kérdéses, hogy az egyes szám első személy grammatikai kerete egy bensőséges szubjektivitást, vagy inkább az olvasó általános arcához intézett szuggessziót szolgál-e.

A dikció alanya, tehát a „csillagok”-jelsor, miután a vers első sorában megismételve olvassuk, nyilvánvalóan egy poétikus mezőbe, értelmezési térbe lépteti olvasóját, mivel itt olyan alanyok a megszólítottak, amelyek megszólítottként nem illeszthetők köznyelvi kontextusba. A csillagok-jelsort ezek szerint már legelőször metaforaként tudatosítjuk magunkban. Alternatív lehetőség azonban itt is adódik. Az ódaköltészet hagyományával számolva akár csillagimádó (panteista) szerepversként is szembesülhetünk a költeménnyel. Ezt viszont azonnal kizárja a verscímben adott műfajmegjelölés, amely eleve a zsidó-keresztény kultúrkörhöz kapcsolja a befogadást, ez által erősítve meg a csillagok jelsor metaforaként (allegóriaként?) való értelmezését, minthogy ez az alany a keresztény Isten neve helyén áll.

A második sor a megszólított csillagok jellemzésekként fogható fel, egyszersmind egy olyan bevezetőként, amely a csillagok mint „arcok” megszólítását indokolja: „tüzek és tűztartó edények”. A csillagok eszerint olyan létezők, melyekben forma és tartalom szét-nem választható. A két sorra bomló egyetlen mondat alapmetaforája: „csillagok” a változó kontextus okán új szerephez jut a második sorban: azonosítóból azonosítottá lesz. A „tüzek”-kel és a „tűztartó edények”-kel azonosítódik: „Csillagok, csillagok, / Tüzek és tűztartó edények,” Ez az azonosítás látszólag visszavezet valami tulajdonképpenihez: a csillagok mint az univerzum objektumaihoz, bár ezt cáfolni látszik a meghatározás laikus-poétikus volta. Az így pontosított, ám még mindig referencia és fikció között lebegtetett alany ezután a harmadik

sorban maga is metaforizálódik: „dalolók és dalok magatok!”; a dalokkal lesz azonossá. Ha sorba rendezzük a metaforizációban azonos szinten álló, viszont az alakzat működéséből következően egymást temporálisan egyszerre megőrző és törlő tagjait akövetkező láncot kapjuk: csillagok, illetve immár a „tüzek” és „tűztartó edények” a „dalolók”-kal és a „dalok”-kal azonosítódnak.

Valamennyi metafora közös abban, hogy mindegyükre a „közvetlenség” jellemző. Az összevetés alapja tehát az, hogy csupán önmaguk, bármiféle közvetítés nélkül. A médiumtól mentes *lényeg* tartalmi kifejtését adja a teljes második versszak, amely egyben a csillagok szubsztanciájának poétikus indoklása is.

„Bennetek közös a tartály s tartalom,
Egy a működés s az eszköz hiánya,
Csillagok, csillagok!”

Eszerint bennük nincs külön tartalom és forma: tartály és tartalom egy – a felkiáltás ellentmondani látszik a karteziánus tartalom-forma ellentétnek, azonban kiindulása éppen ez, így nem képes elkerülni a megszüntetve megőrzés szintézisének dikcióját –, a metaforák szemantikai legkisebb közös többszöröse, ezért a csillagok azonosítottja is a *közvetlenség* lesz egy regresszív olvasási folyamatban. A közvetlenség értelemkonstrukciója tehát visszamenőlegesen válik legitimmé. Az első gondolati egységet szintén a láncindító metafora: a „csillagok” zárja.

A további két versszak látni engedi a megszólító versszubjektumot/hangot/arcot, amely az immár metaforizált csillagok metaforán keresztül önmagára reflektál. Az első zsoltár gondolati és szövegkép szerinti centrumában a következő sor áll: „Magamat magamból kiüríteném.” Ez a figuráció önmagában nyelvi anomáliát rejt. Reflexív olvasásunkban metaforák cserélődését láttatja egy arctalan alany körül, ugyanakkor az aposztrophének egy explicite óhajtásához vezet el a jelentés szintjén. A líra őstrópusa, a retorikailag, így eredendően is üres arc Weöres versében regresszív módon képződik. A megszólító alany óhaja, vagyis az alanynak tulajdonított dikció az, ami ilyen módon előáll. Megképződését a hiány indukálja, amely az arckölcsönzést megelőzi a lírai költeményekben.⁴ A két versszak sorainak egymásutánjában felépült metaforikus arc, a megszólítotté ebben a sorban feltételesen hasonlatba állítódik a megszólítóval, s egyben lelepleződik a figurák mögötti hiány. Eszerint a beszélő hang csak vágyik az azonosulásra mégpedig egy az ürességet

helyettesítő figurával való azonosulásra.⁵ A beszélő hang maga az alakzat, vagyis a csillagok metafora mintájára üresedik ki. Itt kevésbé működhet a dikció referenciális megfeleltetése. A mondottak retorikailag, a mondás retorikája által igazolódnak. Különleges szerep jut ebben a nyelvi mozzanatosságának, amely az azonosság és a különbség szabályos ismétlődésén alapul.

A kettőződés mint az ismétlés alapesete magában a „csillagok” lexémában, tehát nyitómetaforánkban is jelen van. Egyszer a kettős 'l' hangzóban, másrészt a főnév igei eredetű mozzanatosságában: „csillan”. Az ismétlés azután továbbgyűrűzik a lexémák és a mondat szintjén. Az egy és kettő, az egyik és a másik – alapszerkezet a két zsoltár címében és szerkesztésmódjában szintén fellelhető. Mi több, ez az egyes és a másikon alapuló mozzanatosság témaként is megjelenik a „tánc” szóképből, amely itt az elbeszélő feltételes metaforája. „Mozdulatlan akarok táncolni”. Ez a figuráció alapszerkezete, mely a figura és trópus De Man-i viszonyát kirajzolja, mintegy metaforizálja. Azonosság és eltolás ugyanis a nyelv mélyszerkezetében egyszerre jelenlévő entitások.

A „tartály”, a „dal”, a „csillag”, a „tánc” és az „én” egymás metaforái egy olyan metaforaláncban, amely körkörös szerkezetű, minthogy nincs azonosított, csupán azonosító. E figurális azonosítók gyűrűjében, akár egy kozmikus rendben (csillagok) bolyong az én, a beszélő hang azonosulásra vágyakozva. Jóllehet vágya explicite módon nem elégül ki a szöveg szerint, mégis teljesül a figurák mozgásában, a nyelv természetéből következően. A megszólító hang maga idézi meg az alternatív azonosítókat, amelyek maguk is azonosítottak. Éppen ezért a választott metaforák maguk is üresek, hiába fogja őket össze a két alany, a megszólító én, mint a válogatás ágense valamint a megszólított csillagok. Az énnel metaforákkal való azonosulása nem más, mint a kiüresedés aktusa. Minthogy ez az aktus a dikció szerint vágyottként szerepel, ezért egyszerre kell teljesülésében kételkednünk, ugyanakkor beteljesülését mégis észleljük, még hozzá retorikailag. A beszélő én-hez mint fiktív konstrukcióhoz tehát távolságok, különbségek felállításán keresztül jutunk el, s jut el az önmagához. E távolságok létrejöttét teszik lehetővé a figurák – itt metaforák –, vagyis másfelől a nyelv retorikai mélyszerkezete (katakézis, aposztrófé). De úgy is mondhatnánk, hogy egyedül a nyelvnek ez a retorika felől megérthető sajátja teszi lehetővé a távolságok képződését. A zsoltár tehát az önmegértés defenzív mozgását modellálja, miután a beszélő

---

⁴ DE MAN, Paul, *Az ironia fogalma*. In: *Esztétikai ideológia*, Bp. 2000. 175-214.

⁵ Lacan szubjektumkonstrukciója hozzásegíthet az én-konstrukció átmeneti definiálásához, ugyanis Lacan a szubjektumot szintén mindig megosztottan érzékeli; végső soron nem más, mint egy hiány a szimbolikus struktúrában. (ŽIŽEK, Slavoj, *A valós melyik szubjektuma?* In: *Testeskönyv*, Szeged, 1996. 195-240.) A Dekonstrukció inkább a lacani szubjektum mintázata felől fogja föl az individualizációt, s a nyelv sajátos ismérveként tartja számon. A nyelv lacani metonimikus hangsúlyát a katakézis alapegységéből vezeti le, mely

szubjektum (az arc, az én) aposztrophéként az aposztrophé mozgását, létesülését „beszéli el”, s hajtja azt végre az olvasás temporalitásában. Ehhez a következtetéshez szükség van arra, hogy megfigyeljük a metaforák metonimikus érintkezését: a retorikus és a figuratív olvasást egyidejűleg működtessük.

A weöresi nyelvszemlélet egy másik meghatározó minősége férhető hozzá a Két zsoltár második darabjában.

A vers három szakaszos, három versmondatból álló zárt szerkezet sejtető egység, amely különböző aspektusú szövegtani elemzése a befelé és a kifelé térmozgáshoz, ritmikája a pergés-lassulás-pergés ritmusviszonyokhoz igazodik. A zsoltár (a szöveggép szempontjából) középre eső ütemeiig *krétikus* sorvégződészek dominálnak, ez után *molosszusokká* lassult sorvégek következnek, majd az újra „kifelé” tartó szakaszban emelkedő verslábak váltják az előzőeket. A befelé és kifelé tartás szövegtani artikulációja a lexikai elrendezésben is megmutatkozik. Az első versszak szemantikai indexe a „perem” morféma. A középső szakaszé a „közel”, a harmadiké a „körötte”. Mindháromhoz közvetve vagy közvetlenül kapcsolódik egy-egy jelző: a peremhez a *homályos*, a közelhez az *önmaga*, míg a kötöttéhez a *dadogó*. Az ütemezés említett ritmikái ellenpontjait idézi szemantikailag és demonstrálja ritmikailag az „ütemeződő láng” szókapcsolat: UUU / — — —.

A „perem”- kifejezés szavatolja azt, hogy értelmezésünk nem egy lineáris tér mértani közepét veszi célpontba, hanem a sorsnak mint *téri formációnak* centrikus modelljét. Annál érdekesebb, hogy mindez a lineáris írás (sor alá sor) médiumán keresztül történik és nem például egy kör alakú képversben. Ez a tény az olvasás antropológiai vetületére hívja fel a figyelmünket. Amit a karteziánus nyelvszemlélet „formá”-nak nevez, az itt médiumként szerepel és funkcionál. Perem és mag nem lineáris, nem síkbeli, hanem vertikális és térbeli spirituális értelemben veendő. A poétikus nyelv úgy teszi lehetővé a dimenzióváltást, hogy a szó anyagi volta megmarad, nem tűnik el. A nyelvnek az a primér képessége domborodik ki, hogy bár a betű betű marad, mégis megtörténhet a dimenzióváltás, amely eseményen keresztül láthatóvá válnak a dimenzióváltás eszközei, módjai.

A Két zsoltár egyik paradoxona tehát a lineáris írás és a versbeli gömbszerű tér együtt szerepeltetéséből ered. Legalább ekkora az ellentmondás azonban magában a poétikus nyelvben. A költői szövegben jelenlévő, oda „beírt” figurák csak az egyik síkját, még követhető és leírható síkját képezik a szövegnek. A vertikális olvasás a poétikus nyelvnek azt a tulajdonságát aknázza ki, amely kontrollálhatatlan: az egyéni, személyes megértés

---

de Man szerint a legelső nyelvi tételező aktus formája, mely aztán trópusok rendszerévé teljesedik ki. (DE MAN, Paul, im.)

asszociatív működését, amelyben a szöveg egységei egymással az aktuális olvasás és az adott olvasó nyelvének pretextusában érintkeznek.

Az eredetileg esetleg szándékolt, de a leírás után immár ellenőrizhetetlen jelentéstani kölcsönhatások metonimikus hálója a felépülés és lebontás, a hirtelen megértés, azonosulás (metafora-figurák) és a nem azonos, csupán érintkező (metonímia) oszcillációban tartását eredményezi.

Azonban amit az első zsoltár előlegez, vagyis, hogy retorikus módon a befogadóval végezteti el az arc kiüresítését az olvasási folyamatban, azt a második zsoltár érvényteleníti. Gnómaszerűen, a mindentudás, a kinyilatkoztatás beszédpozíciójából szól a „te”-hez. A verskezdő alany pozíciójában álló „ki” vonatkozó névmás felfüggeszti mind az önmegszólító beszédhelyzetet, mind egy a megszólítottként szereplő metaforalánc működésbe lépésének lehetőségét.

Ki letisztítottad sorsod pereméről
a homályos, soha el nem készülő dolgokat,
ragadd meg
amit a mag kínál, veled egyé ötvözve
semmi előtt ki nem táruló önmagát.

A beszélő hang itt olyan archoz tartozik, amelyik kívül áll a világon. Nem tapad hozzá felkiáltó modalitás mint az első zsoltárban, amely ott a *másik* (a csillag) megszólításából eredt. A harmadik versszak felkiáltása ugyan sejtetni enged egy a beszélőén kívüli arcot, ám a mondatok nem tartalmazznak állítmányt, s az egyetlen névmás egyes szám harmadik személyű. Azaz mindössze egy rámutatás gesztusában találkozunk a csillagokkal rokon szerepű metaforával: a „láng”-gal.

Körülményen kívüli láng,
Résztelenülütemeződő láng!
Az ő keletkezetlen
Mivoltában foglaltatik a nem-alvó!
A morzsolódó hegyek csak körötte dadognak!

E második ima az ima hagyományt is törölni látszik, amennyiben nem csupán a másikkal való párbeszédet mellőzi, hanem az önreflektálást is fölfüggeszti. A picturaszerű

sorok úgy jelenítik meg a lényegről szóló tanítást, hogy beszélő *én* szituáltsága rögzített marad. Így az olvasó szubjektumnak a „te”-vel, vagy egy harmadikkal, a Ding-gel – jelen esetben a „láng” metaforával – való azonosulásának lehetősége retorikailag cáfolt, hiszen sem olvasó alanyként, sem a szöveg arcafént nem játszódhat le a fenti kiüresedés.

Benne a vibrálás
mozdulatlan és sugárzása nem
irányul bizony
sehonnan sehova, mindent átsző, mindenhez
egyenlőn közel, végtelenszer közelebb, mint te
Önmagadhoz.

Az egyes szám harmadik személy természetesen azt is megakadályozza, hogy a láng lexémát a szubjektum másikként értsük.

[...] az ő keletkezetlen / mivoltában foglaltatik a nem-alvó!

Az első zsoltár „csillag” metaforájának e második szövegben a „láng” és a „mag” feleltethető meg. Metonimikusan hívják elő a „csillag” szó emlékét az első zsoltárból. Csakhogy a dologhoz – ott a csillaghoz, itt a lánghoz – való odafordulás ebben az esetben nem jelent egyben önértelmezést, szubjektum meghatározást, mint jelentett az első esetben. A metonimikus kapcsolat ugyanis fennmarad. Beszélő és dolog (a Ding a második zsoltárban úgy jelenik meg mint *láng*) a „láng” és a „csillag” retorikai viszonyának mintájára metonimikus kapcsolatban áll. A „láng” és a „mag” nem nyeri el a „csillagok” metaforikus csereértékét, minthogy nem válik a beszélő szubjektum metaforájává. Az egész második szöveg kívül áll az első szöveg által mozgásba hozott metaforaláncon.

Érzékelhető, hogy hiányzik a szubjektum dűnamisza, amennyiben a megszólaló hangról/arcról való fogalmaink változatlanok maradnak a versolvasás folyamán. A beszélőnek kölcsönzött arc statikus, nem változik, hanem uralkodik a szövegen. Ebben a minden dologiság (láng, mag, hegyek,) és minden más megszólalás fölött álló pozíciójában erősíti meg őt a mondatok modalitása. A kijelentő mondatok monoton sulykolása s a felkiáltó mód együtt ünnepélyességet, kinyilatkoztató beszédpozíciót generálnak. Nem történik sem nézőpont-, sem pozícióváltás. A harmadik versszakot hasonlóképpen tudjuk csak a lánghoz kapcsolni. A „mag” mint „önmagad”, a „láng” szintén mint „önmagad” szerepel. Ahogyan haladunk sorról sorra, egyre erősödik a benyomás, hogy a prosopopeia alakzataként egy

bölcset, mindentudó profetikus beszélőt képzeljünk a hiány helyére. Ez az arc, avagy hang a mondatszerkezet és a megszólalás mintázata alapján is fölötte áll a hasonlatnak, mintegy ő hozza létre. A lírai szubjektum nem leplezi le önmagát a retorikai alakzatok kvázi-ágenseként. A leleplező nem más, mint az a retorikus olvasat, amely a szerződést kutatja szöveg és olvasója között.

A második zsoltár egyfelől a kijelentő modalitás, másfelől a tegező forma mellőzése miatt kizárja magát nem csupán a műfajiságban benne foglalt dialogikusságból, de különböző szövegszintek párbeszédbe lépéséből is. Mintegy önmagát helyezve a nyitott első zsoltár reflektáltan üres arca helyébe. A második szöveg elolvasása után már aligha tévedünk, ha azt mondjuk: e második szöveg az első hangjaként óhajt funkcionálni (egy reflektálatlan szerződés értelmében), kioltva az első zsoltár szétszóródó értelmezéseit, és ezzel egy irányba terelve a befogadó értelemképző műveleteit.

***

Weöres Sándor: *Csillag* (a *Grádicsok éneke* című ciklusból)

I.

csillag   Az ablak négyszögében
                              alvad
                              fekete égen
egy percet megformál a tompa fény
sötéten áradnak a fák
lombban messzi tenger énekel
a szél függönybe döfi homlokát
                              zárt perceden kívül
                              csillagod elragad
a kerten tajtékozva átfolyik a végtelen
de a szobában összegyűlt a tér
sarkokban elmerül
karszék piros hajlásain
átlátszón szétterül
mosdókancsó indázó kék nyakán
egyhelyben fölrepül
                              gyürüd az asztalon
                              gyertya mit nem lehet eloltani
a szigetet paskolja az éj
tárgyak hullámverését
süket héjukban hallani
                              ablakkeretben alvadón
                              mélybe csügg a szomoruság
te mennyek ábrás könyve
a teljes fényü ősi létben
érintésre becsukódtál
de szemem tovább fut a fedélen
                              ahogy e csillag vándorol

sok éve előtti sugarában
pillantás parttalan ürében

A tér észlelésének változatairól és e változatok összeférhetetlenségeiről, szétírhatóságáról tanúskodik Weöres *Grádicok éneke* c. ciklusának első darabja. A ciklus mottójául választott *CXXXIX. zsoltár* a tér nem evilági ábrázolásából indítja el az *Erinnerunghoz* köthető belső képet kiváltó mentális folyamatot.

7. Hová mennéc a te' lelked előtt? és a' te ortzád előtt hová futnéc?

8. Ha az egekbe mégyek-is, ott vagy, ha a koporsóba vetem-is ágyamat, ott is jelen vagy.

9. Ha a' hajnal szárnyát venném-is, és a' tengernec utolsó határában laknám-is:

10. Oda-is a' te kezéd vinne engemet, és a' te jobb kezéd meg-fogna engemet.

11. Ha pedig azt mondanám-is, Talám a' setétség el-fedez engemet; a' setétség-is világosság lészen én környülem.

A CXXXIX. zsoltárból, Károli Gáspár fordítása

A grádicok énekei (graduale) teológiailag a várakozás szent rituáléjához tartoztak a templomba zarándokoló hívő számára. Külön helye is volt a szövegek kántálásának, amelyet az elnevezés is megőrzött: a templomba vezető grádicok szolgáltak a szent, azaz Isten számára elkülönített térként. A lépcső azonban még nem a szakrális templomtér része, éppen határon van a világi (a profán) és a szakrális között – Eliade szerint a tér nem homogén a vallásos ember számára, „formátlan tágasság” veszi körül az egyedüli valóságos, valóságosan létező *szent* teret –: a templomtérbe vezető lépcső az éneklés aktusában megjelenő, az áhitatra való előkészület téri megfelelője. Még nem éri el az istenit, de oda vezet, az e helyen elhangzó énekek által hangol szentségre. A *grádicok éneke* témamegjelölésben ezáltal szakrális értelemben is összekapcsolódik a hang (fonetika) és a lokalitás. Mindkettő a láthatatlanban meghosszabbítva, egy láthatatlan térhez és egy rögzíthetetlen *logosz*hoz vezet:

Lombban messzi tenger énekel.

– mondja a *Grádicok énekének* első darabja, a *Csillag-ének*. Ám ami történeti és topográfiai helyszín, például a jeruzsálemi templom lépcsősora, az az éneklésben a szavak által a maga konkrétságától eloldottá lesz, s csak a hang megszólalásának alkalmaként, „apropójaként” van jelen. A zsoltár maga a *pszükhé* fiktív tájait járja be.

A kép elképzelhetőségének és ellehetetlenítésének kettős funkciójú retorikai alakzata úgy is mint feltétel és hiba (rés) már a bibliai szövegnek is sajátja.

Ha az egekbe mégyek-is, ott vagy, ha a koporsóba vetem-is ágyamat, ott is jelen vagy.

Vertikálisan nem határolható be az a tér, amelyben Isten jelen van – mutatja a 8. vers. A horizontális tér-tagolásra nézve ugyan ez a helyzet (9. vers):

Ha a' hajnal szárnyát venném-is, és a' tengernek utolsó határában lagnám-is [...]

Az emberi tér-képzetek legszélső határánál is jelen van a megszólított Úr („te”), tehát az ember számára nem lehetséges olyan nézőpont, amely Istent ebben a térben tarthatná, a tér-idő dimenzióban mintegy kívülről szemlélhetné. Tér és idő összetartozását különben a 9-11. versek hajnal-setétség motívumviszonyai is megragadják. Az idő: hajnal és setétség használhatatlan, elérhetetlen dimenzió a megszólítottira nézve: „oda is a te kezéd vinne engem”.

Az alanyra érvényes határok mégis elmozdulnak, s így lehetségessé válik a külső nézőpont: egyidőben ennek lehetetlenségével, s ezt kizárólag a nyelv retorikája teszi lehetővé. A 8. és 9. vers ugyanis nyelvileg olyan határokat tételez, amelyek egyfelől szimbolikus határok: születés és halál absztrakt határélményei, s ugyanakkor olyan konkrét helyszínek, amelyet halandó nem érinthet, csupán egy külső látószögből tekinthet feléjük. Csakis egy külső fókuszról lehet az emberi térnek és időnek (ilyen konkrét) képi határa: *egék; koporsóba vetett ágy; tenger utolsó határa*. A korabeli ember számára ezek fizikailag elérhetetlen, az élő számára érzékelhetetlen terek/térélmények voltak, s mint ilyenek konkrétságuk ellenére is pusztán mentálisan léteztek: eleve önmagukban hordozva persze az absztrakció lehetséges aktusát. A szöveg így eleinte kettős absztrakciót feltételez: egyfelől a tenger túlsó határa úgy jelenik meg, mint *elérhetetlen fizikai hely*, másfelől azonban ugyanez nem más, mint a „túlsó határt” el nem érő *ember* absztrakciója. Ám ez a kettős elvonatkoztatás tulajdonképpen a térszerűség egy újabb változatát hozza létre: a határok tételezése által nyelvileg-retorikailag képzi meg a külső nézőpontot, a *másik* dimenziót. A három réteg külön nem választható, áttetszenek egymáson.

Az emberi tér-idő határain kívül eső nézőpontot egy grammatikai alany garantálja: a „te”. A virtuális vágásokat-váltásokat eredményező retorikai mozgást tehát egy grammatikai elem indukálja. Ugyanígy, a virtuális helyváltoztatás letéteményese a párhuzamos szerkesztés, s a mondatok modalitása, vagyis ismét grammatikai kategóriák. A szemantikailag azonos kérdő mondatokra („Hová mennék a' te lelked előtt? és a' te ortzád előtt hová futnéc?”) adott feltételes válaszok („Oda is a' te kezéd vinne engemet...”) egyszerre teszik lehetővé a hétköznapi tér határainak kiteljesítését, maximálását, s garantálják a feltételes mód által a vetítés-érzetet, vagyis azt, amit Baudrillard *L' échange symbolique et la mort*, illetve

Simulacres et simulations című munkáiban (Paris, 1976 és 1981.) „szimulációnak” nevez, Belting pedig (Belting, HANS, *Test-kép-médiium* In. uő., *Képanthropológia*, Szerk. Bacsó Béla – Thomka Beáta, Budapest, 2003. 16.) egy fizikai kép a test számára „mentálisan megőrzött” –endogén – „képeknek”, vagyis a test saját belső képeinek (Erinnerung). Rajtuk innen az ember, azokon túl pedig az Isten, a másik, a másik látószög lét-fogalom–viszonyai működnek.⁶

A *Grádicsok énekének* első darabja térben is, vagyis a tipográfia szerint is szorosan kötődik a mottóhoz. Benne a tárgyak, a tér és a határtalanság viszonyairól, tér-idő többféle érzékeléséről beszél egy kozmikus hang. A beszéd személytelen egyes szám harmadik személyben folyik, három sort kivéve. A tegező hang a zsoltár szintén második személyű, megszólító beszédpozícióját folytatva két sorban szólal meg, mind a kétszer egy tárgy birtoklásához kötve a megszólítottat: „csillagod elragad”; „gyüröd az asztalon”. A szöveghang a vers utolsó sorai közt jelöli ki saját, s egyben a szöveg belső nézőpontját, amely különben a vers egyetlen egyes szám első személyű szöveghelye: „de szemem tovább fut a fedélen”. A hang egyedül itt beszél magáról, mintegy legitimálva önnön megszólalását és a szöveg mentálisan érzékelhető képeinek nézőpontját.

Test és tárgy hasonló jelenségek ebben a kozmológiában. Mindkettő határolt alak, s határaikat a fény, azaz egy temporális fogantatás jelöli ki: „egy percet megformál a tompa fény”. A fény bontja ki a határtalanságból, a sötétségből az összes formát („de a szobában összegyűlt a tér”); a falak vonalát („sarkokban elmerül”); a bútorokat („karszék piros hajlásain / átlátszón szétterül”; „mosdókancsó indázó kék nyakán / egyhelyben fölrepül”), s ad egyben jelen időt a tárgyaknak. A médiumokat a fény jelöli ki. A szobán kívüli fénytelen világban („zárt perceden kívül”) a körvonal-nélküliség, a tagolatlanság uralkodik: „lombban messzi tenger énekel”; „sötéten áradnak a fák, a kerten tajtékozva átfolyik a végtelen”; „a szigetet paskolja éj”. A két világ, vagy még inkább a két térérzékelés közötti kapcsolatot, a kétféle befogó tekintetet egy olyan forma képviseli, amelyik csupán fényként létező forma. Ez a címadó, tipográfiaiilag is különálló, kurzivált „*csillag*”.

A „csillag” szó a versben több metaforán keresztül is össze van kötve a tekintettel.⁷ Egyértelmű a kapcsolat az utolsó négy sor hasonlatában:

---

⁶ Belting több szerző (U. Fleckner szerkesztette *Die Schatzkammern der Mnemosyne*; A. és J. Assmann, a Platónértelmező I. Därmann) munkájára utal, mikor a test saját képarchívuma és a test saját előállítású képei között különbséget tesz.

de szemem tovább fut a fedélen
ahogy e csillag vándorol [...]
pillantás parttalan ürében

A csillagfény mint pillantás, a fénykibocsátás mint térérzékelés ezzel egyidejűleg a temporalitás indukálója a szöveg szemantikai hálójában: önmaga azonban csupán fényként, formátlanul érzékelhető, ráadásul elnyeli a tekintetet egy csaknem határtalan idő számára. A csillagfény azon fizikai tulajdonságát ragadja meg itt a szöveg, amely lehetővé teszi, hogy egy pillanat sok millió korábbi pillanathoz vezessen el: ám a fény senkit vagy semmi mást nem visz el a maga időbeliségébe, csupán az *értelmező* tekintetet. A csillag szembe jutó fényének temporális allegóriáját, vagyis a jelen idejű fény-érzék sokmilliárd éves ős-létét, a jelöltet ugyanis csak mentálisan, csupán kognitív módon lehet birtokolni (Erinnerung).

A csillag kép szervezte szemantikai háló – kizárólag – retorikai cselek sorozataként szövődik, amennyiben a csillag mint tekintet aposztrófikus szerephez jutott a szövegben. Kitüntetett, aposztrófikusan működő helye van ugyanis a grammatikai alannal való metaforikus kapcsolata miatt: a versvégi jelölőkapcsolat csupán hasonlatként jelenik meg a „tekintet” és a „csillag”, a vers utolsó sora azonban metaforizálja a viszonyt:

„csillag vándorol [...]
pillantás parttalan ürében”.

Megbillen viszont az értelmezés, ha a csillagot nem a szöveg hangjának, a „szemem”-nek (E/1) lehetséges képi vetületeként, azaz *fókusz*aként értjük, hanem mint ennek az alannak, az alany tekintetének tárgyaként, amelyet a szöveg olvasása ugyanúgy megenged. A „csillag” így nem a pillantással egyenlő, hanem a pillantást begyűjtő és időben elnyelő *tárggyal*, amely a szemlélőjének tekintetét a „fedél”-nél, „formá”-nál, „hég”-nél mélyebbre, egy más, határtalan dimenzióba vonzza.

A grammatika viszont egy másféle értelmezést is lebegtetve hagyja, jelesül a tekintet éppen, hogy nem jut *túl* a fedélen, nem fut keresztül, csupán tovább fut *rajta*. Ez a „tovább” kifejezés téri illetve idői jelentéseinek apóriájából következik.

Egyszerre és egymást kizáróan működik a recepció a szöveg egy más, mediális, ebben az esetben grafikai-tipográfiai tényéből kiindulva. A csurgásszerűen kilengő-aláfolyó fizikális

---

⁷ A fény és az árnyék megjelenésük szerint testetlenek (ezúttal nem fizikai törvényekről van szó), mégis ezek segítségével észleljük a testeket a maguk kiterjedésében. Egyúttal ezek egyben a pillantás természetes médiumai is. (Belting, im. 29.)

szövegtestet a betűket felfogó tekintet külön, a kurzivált *csillag*-jelölő mellett érzékeli. A csillag szó itt pontosan úgy helyezkedik el, ahogy azt a szöveg szemantikailag megadja a kezdő sorban: „ablak négyszögében alvad”. A sorok egy négyoldalú ablakkeret felét érzékítik/imitálják, A folytatásban, e kép háttérét szintén a fekete színelnyelő-alap adja („Ablak négyszögében / alvad / fekete égen”), s így a látvány elvész, a mentális tekintet elnyelődik. Az alvad kifejezés valamint a „csillag” szó tipográfiai elhelyezése azonban ezzel egyidejűleg a szemet, a fekete szembogarat is asszociáltatja. Aligha merészkedünk messzire az állítással, miszerint a dőltbetűs csillag indexként, a vers fizikai *formájának* kijelölőjeként is funkcionál. A *fedélnél*: a tipográfiánál, a „csillag” szó fizikai *formájánál* mélyebbre, lefelé küldi a tekintetet. Az olvasó konkrét, vertikális irányban lefutó tekintetével egyidőben a mentális tekintet retorikai úton jut el a más, a tipográfiához képest alsóbb: szemantikai belátásokig.

Ha legalább kétféle teret különítünk el a szöveg szemantikai terében, akkor jelentéssé válik a köztük lévő kapcsolat is. A határtalanhoz, vagyis a tér nélkülihez a szövegben két tárgy vezet át, nem határként, hanem a térben álló részként, amelyeken át áteshetünk egy térnélkülibe; vagyis amelyekben megtapasztalható a határtalan. A „gyűrű” és a „gyertya” úgy válik ki a többi tárgy közül, ahogy a versbeli helyük szerkezetileg és szemantikailag is kitüntetett: egyrészt a verstest centrumában található, másrészt a felszínnél ezek vezetnek tovább a tekintetet. Ami a térmozgásokat illeti; itt nem határátlépés történik (egy küszöbön keresztül”, hanem egyfajta *áthajlás*, méghozzá egy *résen* át egy másik, *szakrális* térbe. A két mondattani egység, a „gyűrű” és „gyertya” retorikailag olyan hálóba illeszkedik, amely nem zárja ki e két alany azonosítását:

gyűrűd az asztalon
gyertya mit nem lehet eloltani

A szerkezet olvasható metaforikusan: sajátos érvényűvé válik a „gyűrű” és a „gyertya” közti különbség. A hűség-szimbólum a gyertya-képhez társítva az örök hűséget szimbolizálja. Egymás metaforáiként mindkét tárgyiasság az örök dolgok, az örök hűség és az örök lét szimbóluma. A vizuális, metonimikus olvasásban egymás mellett érzékelünk két tárgyat: egy gyertyát és egy gyűrűt az asztalon, azonban a metaforikus olvasás azt követelné, hogy a gyertya eltűnjön a gyűrű látványában. A metaforikus értelemről következő örökértelmű hűség totalizáló képzet, kiiktat mindenféle allegorézist, és fenomenológiailag értett ős-létet, husserli eidoszt feltételez. A forma így a szöveg több látványában azonos struktúrát mutat: az eredetet

egy pillanatba fogja össze és rögzíti. Így észlelhető a gyerty-gyűrű esetében, akárcsak a vers 5-7. sorában:

sötéten áradnak a fák
lombban messzi tenger énekel
a szél függönybe döfi homlokát

A láthatatlan, határolatlan szél egy tárgyban, a függönyben válik láthatóvá egy pillanatra. A „gyűrű” körülölelő formája pedig a „gyertya” által is képviselt örök időt zárja magába. A gyertyafény ideje „a teljes fényü ősi létben” kezdődik.

A csillagfény is hasonló kronotoposzt képvisel. A szem elsiklik a mélysége, temporalitása fölött.

te mennyek ábrás könyve
a teljes fényü ősi létben
érintésre becsukódtál
de szemem továbbfut a fedélen

A fedél volna itt a forma, amely magába zárja és elzárja(?) a tekintet elől a lényegit. Ebben a képben nem szerepel egy mögöttes, absztrakt látvány, mint az előzőekben a *tenger éneke*, amely a lombokban látható, vagy a *szél*, amely a függöny formáiban, vagy az *örök fény*, amit a gyűrű futtat kör-körbe.

A *Csillag*-vers tehát különböző retorikai kódok felől olvasva különböző látványokhoz, mentális képekhez vezet el bennünket dacára a szöveg önmagukban endogén képeinek (függöny, gyertya, gyűrű, stb.). Így az sem lehet meglepő, ha azt észleljük, hogy egy konkrét látványvilág gnómius leírása – ebből állna a vers – egymástól eltérő gondolati belátásokig vezet a különböző retorikai kódok, és az ezekből következő vizualizáció mentén. Innen nézve talán érthetőbbé válik az a nagyfokú tanácstalanság, vagy még inkább hiányérzet, amely a Weöres-életművet úgynevezett mitikus-szimbolikus recepciója hagy maga után.